

**SZLÁV KULTÚRÁK, IRODALMAK
ÉS NYELVEK**

TANULMÁNYKÖTET

SZERKESZTETTE
Urkom Aleksander

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2017

A KIADVÁNY TÁMOGATÓI
Pomáz Város Önkormányzata
Pomázi Szerb Nemzetiségi Önkormányzat
Terézvárosi Szerb Önkormányzat

SZAKMAI LEKTOROK
Horváth Futó Hargita
Láncz Irén

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ
Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők, szerkesztő

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszéke
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője
Sorozatszerkesztő Lukács István
A borítót tervezte Sellyei Tamás Ottó
Nyomdai kivitelezés Robinco Kft.
ISSN 1789-3976
ISBN 978-963-284-924-9

TARTALOM

URKOM ALEKSANDER

Előszó 7

CSÁSZÁRI ÉVA

Családnév magyarosítások Répáshután 9

DUDÁS ELŐD

Magyar hatás a 16. századi kaj-horvát
helyesírásban 19

DUDÁS MÁRIA

Színesen szólnak a magyar és bolgár frazémák.....29

FEDOSZOV OLEG

Szláv jövevényfrazémák Bárdosi Vilmos új szótárában
(magyar-szláv frazeológiai párhuzamok) 47

ISTVÁN ANNA

Jozef Ignác Bajza és Faludi Ferenc 65

JANIEC-NYITRAI AGNIESZKA

A mindennapok csapdájában. Egzisztenciális elemek
Karel Čapek és Milan Kundera válogatott
elbeszéléseiben 77

KISS SZEMÁN RÓBERT

A nemzeti emblematizmus sajátosságai Kollár *Szlávia*
leányában némely szerb (illír) példa alapján 89

LUKÁCS ISTVÁN

Miroslav Krleža és a film.....103

LUKÁCSNÉ BAJZEK MÁRIA

Küzmics István Újszövetség-fordításának lehetséges magyar mintái 113

MENYHÁRT KRISZTINA

A bolgár nemzetiség nyelvi helyzete a demográfiai és nyelvészeti kutatások tükrében.....127

PAVIČIĆ MLADEN

Esterházy Péter *A szív segédigéi* című regényének két, Jože Hradil által készített fordítása 145

URKOM ALEKSANDER

Modern technológiák az idegen nyelv
oktatásában 163

VIG ISTVÁN

Pünkösöd, barát, mise, ádvent

Megjegyzések a magyar keresztény terminológia néhány szavának eredetével kapcsolatban 177

ZSILÁK MÁRIA

Az alföldi szlovákság szerb kapcsolatai 189

Színesen szólnak a magyar és bolgár frazémák¹

DUDÁS MÁRIA

Cvetove te ce появяват във всички сфери на живота, дори и отсъствието им се изразява в цвeтoвe – живoтът e чepнo -бял или сив без тях. В доклада се разглежда значението на цвeтoвe чepен, бял, син, зeлeн, чepвeн, жълт и сив в унгарската и бългaрската фpaзeoлoгия. Чepният цвят най-често се свързва със смъртта, бeдствията, тъгата и мpaкa. Белият цвят e oбpaтнoтo нa тoвa – дeнят, символ на рaждaнeтo и щaстиeтo. Синият цвят изразява бoят, блaгoдaрeниe нa paзцвeткaтa, кoятo ce пoявявa нa тялoтo слeд силeн удaр. Зeлeният цвят изразява свoбoдeн път зa дeйствиe, пaрaлeлнo с движeниeтo и тpaфикa. Чepвeн e цвeтът нa здpaвeтo, жълт нa блeдoстa. Сивият цвят ce явявa в икoнoмикaтa.

A színek az élet minden területén megjelennek, még hiányukat is színekkel fejezzük ki – az élet fekete-fehér vagy szürke nélkülük. A tanulmányban a fekete, fehér, kék, zöld, piros, sárga és szürke színek jelentését tekintjük át a bolgár és magyar frazeológiában. A fekete színhez leggyakrabban a halál, a szerencsétlenség, szomorúság és sötétség kapcsolódik. A fehér szín ennek ellentétje – a nappal, a születés és boldogság szimbóluma. A kék szín fejezi ki a verést, köszönhetően annak az árnyalatnak, amely testünkön egy erős ütés után jelenik meg. A zöld szín a közlekedésből átvett szabad utat jelenti. A piros az egészség, a sárga a sápadtság színe. A szürke a gazdaságban fordul elő.

Ключови думи: фразеология, цвeтoвe, eзикoвa кaртинa нa свeтa

Kulcsszavak: frazeológia, színek, világ nyelvi képe

A színek életünk részét képezik, általuk teljeseedik ki a világ. Színek formálják stílusunkat, hangulatunkat, kifejezik érzelmeinket, állapotunkat – fehér: ártatlanság; fekete: gyász; piros: indulat; zöld: megújulás; sárga: irigység; szürke: jelentéktelenség színe. A minket körülvevő világot is meghatá-

¹ A tanulmány a „Feketén-fehéren a magyar és bolgár frazeológiában” (In: *Világkép és etimológia*, NYOMÁRKAY I. – PAPP A. (szerk.) 2017) átdolgozott és kibővített változata.

rozzák, a gazdaság, például, lehet fehér, fekete vagy szürke. A színek szimbolikája azonban nem minden nyelvben azonos. A hétköznapi életen túl a szólásokban, közmondásokban is megjelennek a színek, jelentésük változatos. A tanulmány célja, hogy bemutassa a színek használatát és a hozzájuk kapcsolódó jelentéseket a magyar és bolgár frazeológiában.

A frazeológiai kutatások és összevető elemzések egyre több területet ölelnek fel. Növény és zöldségnevek (MENY-HÁRT, 2017); állatnevek (DZIEWOŃSKA-KISS, 2010); népevek (BAŃCZEROWSKI, 2007, URKOM, 2013).

Az elemzett anyag hét színt mutat be: fekete, fehér, piros és vörös, kék, zöld, sárga, szürke a magyar és bolgár frazémákban. Áttekinti jelentésüket, hogy kiderüljön melyik színhez milyen jelentés kapcsolódik, valamint bemutatja, hogy melyek a közös, melyek az eltérő jelentések.

A tanulmány korpuszát frazeológiai szótárakból gyűjtöttük ki, amelyeket a tanulmány végén ismertetünk.

1 FEKETE

Fekete péntek és *черен петък* mind a két nyelvben egyaránt megtalálható azonos formában, ám a jelentésben találunk kisebb eltérést. A kifejezést számos eseményre használták már a 19. század óta. A magyar nyelvben a nagy tőzsdei árzuhanás napját jelenti, míg a bolgárban a nehéz napokat nevezik így. A jelentés az utóbbi évtizedekben kibővült az Egyesült Államokból származó *Black Friday* kiegészítéssel, amely a nagy árleszállítások napját határozza meg. A világhálón előforduló böngészők magyar oldalain az angol kifejezés mellett zárójelben a *vásárlás* szót tüntetik fel az értelmezés pontosításaként. A következő megegyező kifejezés a *fekete nap* és *черни дни* alak. A magyar kifejezés egyes számban, míg a bolgár többes számban áll az időtartam meghosszabítására utalva. A magyarban szomorú, végzetes események által beárnyékolta napot nevezzük így. A bolgárban a kifejezés kiegészülhet egy előjárószóval *за черни дни* 'fekete napokra' rossz időkre jelentésben. Mind a két nyelvben megtaláljuk a *feketén lát/fe-*

ketére fest és a *черно ми е пред очите* 'fekete van a szemem előtt' kifejezést, olyan személyt megnevezve, aki túlzottan borúlátó, a helyzetet a valóságosnál rosszabbnak ítéli meg. Ha túlozni akarunk, akkor az egész világ elsötétülhet, vagyis valaki egyes helyzetekben *feketén/rossz színben látja a világot*, bolgárul *черен ми е света* 'fekete nekem a világ', amikor rossz hangulatban vagyok és mindent sötétben látok.

Gyakori jelenség, hogy a színekhez állatnevek is kapcsolódnak: kutya, macska, juh, bárány, ló, varjú stb. Ebben a megközelítésben a frazémák jelentése lehet negatív, akár ironikus, de lehet pozitív, sőt magasztaló is. A fekete szín a bárányhoz és macskához kapcsolódik és negatív jelentéssel párosul. *Fekete bárány* vagy *черна овца* az a személy, akire ártatlansága ellenére minden rosszat ráfognak a magyarban és az a személy, aki rosszat követett el a bolgárban. A *fekete macska*, azaz *черна котка* a szerencsétlenség szimbóluma. *На минава ми черна котка път* 'fekete macska megy át előttem', akkor sikertelenség, szerencsétlenség vár rám.

A magyar nyelv sajátossága a változatos hasonlatok használata. A színekhez kapcsolódó hasonlatok között is megfigyelhető azonosság, de a magyar nyelvben változatosabb jelentésben fordulnak elő. A fekete színt tartalmazó hasonlatok a mélyfekete vagy nagyon fekete árnyalatot írják körül: *fekete, mint a korom*; *fekete, mint a szurok*; *fekete, mint a bogár*; *fekete, mint a tinta*. A bolgárban: *черен като абанос* 'fekete, mint az ében'; *черен като арапин* 'fekete, mint a szerezsen'; *черен като гарван* 'fekete, mint a varjú'; *черен като кампан* 'fekete, mint a kátrány'. Egyes hasonlatok használata pontosított: személyre vonatkozik – *fekete, mint a suviksz*; *черен като възлен* 'fekete, mint a szén'; hajra – *fekete, mint a holló*; kézre vagy lábra – *fekete, mint a föld*; arcra – *fekete, mint az ördög*.

A fekete színt tartalmazó kifejezésekhez a legtöbbször negatív jelentések kapcsolódnak. A *feketelista* vagy *черен списък* a nem kívánatos, kegyvesztett, mellőzendő személyek listája. Tetteinkre figyelniünk kell, különben lehet, hogy valaki *feketelistára tesz*, vagy éppen *feketelistára kerül*, vagy talán már *feketelistán van*. A *feketekönyv*, azaz *черната книга* szintén olyan,

hely, ahol nem szeretnénk szerepelni, mert ha valaki *beír a feketekönyvbe*, akkor azt gondolja valakiről, hogy hibás, bűnös.

Ha valami semmit nem ér, a magyar azt mondja, hogy *anyu(nyi) sem ér, mint a körmöm feketéje*.

A fekete és fehér komponensű bolgár frazémák bemutatásánál Nedkova csoportosításait követjük (НЕДКОВА, 2003). A bolgár frazeológiában is negatív jelentés párosul a fekete színhez, a halál, a gyász, a szomorúság szimbóluma. A *черно чернило* 'fekete réteg' egyfelől a gyászt, másfelől a gyötrelmes, örömtelen életet jelenti. Az *ега хванеш черния свят* 'amikor fekete világba jutsz' jelentése, hogy meghalsz. A következő frazéma is a halálhoz kapcsolódik, *предавам на черната земя* 'átad a fekete földnek', vagyis eltemet.

A szenvedés, gyötrelmes, boldogtalanság kifejezése is a fekete színnel fejeződik ki. *С черен новой (пояс) ме е повила майка ми* 'fekete pólyával takart be anyám' jelentése, hogy nehéz életem van, boldogtalan vagyok, rossz csillagzat alá születtem. Ha mindent rossz színben tüntet fel az *описвам с черни бои* 'fekete festékekkel rajzoló meg' kifejezést használja a bolgár ember, ha pedig pesszimistán, borúlátón tekint az eseményekre a *гледам през черни очила* 'fekete szemüvegen keresztül nézek' frazémát.

2 FEHÉR

A fehér szín használatában a következő frazémáknál fedeztünk fel azonos alakot és jelentést a magyar és bolgár nyelvben. A magyar *ritka, mint a fehér holló* bolgár megfelelője *камо бял гарван/бяла врана* 'mint fehér holló/fehér varjú'. A jelentésük is megegyezik, nagyon ritka, a többitől eltérő személy, helyzet megkülönböztetésére használjuk.

A következő példák nemcsak a magyar és bolgár nyelvben egyeznek meg, hanem sok nyelvben van megegyező ekvivalensük azonos jelentésben. *Fehér zászló* és *бяло знаме* azonos melléknév és főnév szerkezetű frazémák, amelyet a megadásra, fegyverletételre, tárgyalásra való készség jeleként mutatnak fel. *Fehér éjszakának* és *бели нощи*-nak a sarkvidék

közelében bizonyos ideig szinte nappali fénnel megvilágított éjszakákat nevezik. A már más esetben is előforduló különbség a főnév számában, itt is megjelenik. A magyar egyes számban, míg a bolgár többes számban használja a kifejezést.

A *fehér füst* vagy *бял пушек* az eredményes pápaválasztás jele.

A *fehér méreg* és *бяла отрова* kifejezéseket eltérően használja a két nyelv. A magyarban az egészséges életmódot folytatók a háztartásban előforduló összetevőket nevezik így, amelyek felhalmozódhatnak és gondot okozhatnak az emberi szervezet működésében (pl. finomított só, cukor, liszt stb.), míg a bolgár nyelvben a narkotikumokat jelenti.

Több hasonlatban is előfordul a fehér szín mind a két nyelvben. A hasonlatok a leggyakrabban a tiszta, ragyogó fehér színt fejezik ki. A bolgárban ezek a kifejezések a *бял като ципене* 'fehér, mint tradicionális bolgár sajt'; *бял като сняг* 'fehér, mint a hó'; *бял като тебешир* 'fehér, mint a kréta'. A fekete színhez hasonlóan a magyarban nagyobb változatosság figyelhető meg. Különböző testrészek és állapotok kifejezésére a következő hasonlatokat használja a magyar nyelv. Női arcra: *fehér, mint az alabástrom*; bőrre: *fehér, mint a hattyú*; *fehér, mint a hó*; *fehér, mint a patyolat*; *fehér, mint a tej*; *fehér, mint a hipóreklám*; vászonra: *fehér, mint a gyolcs*; ősz hajra: *fehér, mint a galamb*; ártatlanság kifejezésére: *fehér, mint a lilium*; sápadt, megviselt személyre: *fehér, mint a kísértet*; *fehér, mint a fal*. Az erős ijedtségre, sápadtságra a bolgár a *бял като стена* 'fehér, mint a fal'; *бял като платно* 'fehér, mint a vászon' hasonlatokat használja.

Az ideális férjjelölthöz is kapcsolódik a fehér szín, hiszen ő a *herceg a fehérlovon* vagy a *fehér lovon érkező herceg*. A fiatal lány szép és gazdag vőlegényről álmodozik, vagyis *várja a mesebeli királyfit a hófehér paripán*. A bolgár nyelvben is megtalálható a kifejezés, de gyakoribb kérdő mondat formában: *кой е принцът на бял кон?* 'Ki a herceg a fehér lovon?' A *fehér ló* szimbóluma a bolgár nyelvben sokkal gazdagabb. *Идвам на бял кон* 'fehér lovon jövök', ha teljes pompával, fényűzően érkezem. A *да ме видя на бял кон* 'fehér lovon lássalak', azt

jelenti, hogy valaki sikerrel jár vagy kitűnik a többiek közül. De a *fehér ló* nem csak pozitív, hanem negatív jelentéssel is kiegészülhet, *вятър ме носи на бял кон* 'szél visz engem fehér lovon', olyan helyzetekben, amikor felesleges és komolytalan dolgokkal foglalkozik valaki.

A magyarban a rossz közérzethez, a másnapossághoz is kötődhet a fehér szín a *hányni* ige szlenges, vulgáris kifejezése kapcsán: *belebeszél/beleszól a nagy fehér mikrofonba* és a *telefonál a nagy fehér kagylóba*. A nagy fehér mikrofon és a nagy fehér kagyló a WC csésze jelképes megnevezése.

Kimutatja a foga fehérét, aki megmutatja eddig leplezett gonosz szándékát. Egy nehéz, szinte elviselhetetlen helyzet, feladat, probléma jellemzésére a *nem fehér embernek való* kifejezést használhatjuk. Arra, aki mentegeti magát, igyekszik önmagát ártatlannak feltüntetni, azt mondjuk, *fehérre mossa magát*.

A bolgárban a fehér szín az életet, a fényt, a szépséget jelképezi. A *бял ден* 'fehér nap' és a *посред бял ден* 'fehér nappal' a nappalt fejezik ki. A *бял свят* 'a fehér világ' a boldog, szerencsés élet szimbóluma. A frazéma bővíthet igével: *дохождам на бял свят* 'fehér világra jön' az, aki megszületik; valamint az *излизам на бял свят* 'kijön a fehér világba' az, aki híressé válik.

A fehér szín azonban nem csak a születés, hanem a halál kifejezésére is szolgál, a *под бяло да легнеш* 'fehér alá fekszd' és a *да те забулят в бяло* 'fehérbe takarjanak' frazémákat akkor használják, ha valaki meghal.

A fehér szín kapcsolódik a szerencsééhez, boldogsághoz, a gondtalansághoz. *Родил съм се на бял покров* 'fehér szemfedél alá születtem', tehát könnyen, gondtalanul élek.

A fehér szín a már említett fehér lovon kívül kapcsolódhat számárhoz: *бяло магаре в чердата* 'fehér számár a gulyában' az a személy, aki kitűnik a többiek közül kiváló képességei kapcsán. A fehér sas – *връстник на белите орли* 'a fehér sasok kortársa', amely idős kort megélt emberre használható kifejezés.

A fehér szín feltűnik ironikus hangvétellű hasonlatokban, amelyeknek jelentése ellentétes, nem fehér, hanem éppen fekete: *бял като въглен* 'fehér, mint a szén'; *бял като на тенджерата дъното* 'fehér, mint a fazék feneké'; *бял като циганин* 'fehér, mint a cigány'; *бял като кюмюрджия* 'fehér, mint a szénégető'.

3 PIROS ÉS VÖRÖS

Berlin és Kay a színnevek univerzalitását vizsgáló alap kutatásában megállapította, hogy a magyar az általánosan jellemző tizenegy alapszínévtől eltérően tizenkettő színt különböztet meg (1969: 35–36): fehér, fekete, piros, vörös, zöld, sárga, kék, barna, lila, rózsaszín, narancs és szürke. A magyar nyelvterületen több kísérlet született ennek a sajátos nyelvspecifikusságnak a meghatározására, a piros és vörös színnevek különös viszonyának felderítésére, használati köreinek definiálására (legfrissebb ld. TÓTH-CZIFRA, BENCZES, 2016). Általánosságban megfigyelhető, hogy a számunkra kedves, esetleg a gyerekekhez kapcsolódó tárgyak pirosak: *piros ceruza*, *piros labda*, *piros pont*. Pirosak a gyümölcsök. A magyar zászló színei: piros, fehér, zöld. A harcias történelmi múlt-ra visszatekintő dolgok pedig vörösek: *vörös hadsereg*, *vörös zászló*, *vörös csillag*. A frazeológiában ez az érdekes kettőség szintén felfedezhető.

Mind a két nyelvben szószerinti pontossággal megtalálható a sport terminológiából átvett *piros lapot ad/mutat fel* vagy *давам/показвам червен картон*, amikor valakinek a távozását, lemondását követeljük.

Megegyeznek a következő kifejezések, mint *Vörös könyv* és *Червената книга*, egy ország vagy egy nagyobb régió kipusztult és/vagy veszélyeztetett növény és állatfajait ismertető könyv; a *Vörös bolygó* és *Червената планета* a Mars. Mindkét nyelvben igeiként is megtalálható a piros szín az *elpirul* és a *зачервявам/изчервявам/почервениявам се*. A magyar nyelvben megtaláljuk az *elvöröszdik* igét is. Az *elpirul* ige jelentése za-

varba jön, míg az *elvörösödés* egy rossz tett, harag, szégyen vagy indulat következménye.

A kommunisták vagy szocialisták színe a vörös, amely mind a két nyelvben felbukkan. A magyarban a *vörös báró* személyében, a befolyásos, nagyhatalmú (párt)funkcionárius, gazdasági vezető a pártállam idején, a bolgárban a *червена бабичка* 'piros anyóka', aki a Bolgár Szocialista Párt támogatójaként, soha nem kérdőjelezi meg pártjának politikai eszméit és tetteit.

A magyar nyelvben mind a két színnel képezhetünk hasonlatot az élénkpiros, ill. vörös szín kifejezésére. *Piros, mint a rózsza; piros, mint az alma; piros, mint a cseppentett vér; piros, mint a paprika; piros, mint a pipacs. Vörös, mint a Júdás haja; vörös, mint a láng; vörös, mint a paprika; vörös, mint a pulyka; vörös, mint a róka; vörös, mint a főtt rák.*

A soha kifejezésére a *majd ha piros hó esik* frazémát, a buta kifejezésére a *nem csípte az ész vörösre a szemét* fordulatot, a jelentős esemény vagy kivételes alkalom kifejezésére a *piros betűs ünnep* mondást alkalmazhatjuk.

A dühhöz és indulathoz a vörös szín kapcsolódik kiegészítve a ködöt vagy posztót. Ha *előnti a vörös köd az agyát valakinek*, akkor nagyon dühös és indulatos lesz. Aki *vörös posztó valaki a szemében*, annak pusztá léte, tettei, mondanivalója bosszantja, ingerli a másikat. A bolgár ekvivalens a *следам като бик на червено* 'úgy néz, mint bika a vörösre'. Maga az ingerlő dolog olyan, *mint bikának a vörös posztó*.

Végül a *vörös fonalként húzódik végig* a legszembevetőbb sajátosság, ami teljes egészében, az elejétől a végéig jellemez valamit.

A bolgár példák fordításánál csak a piros színt használjuk. Piros színnel a bolgár nyelvben is találtunk hasonlatokat, mint *червен като ябълка* 'piros, mint az alma'; *червен като мак* 'piros, mint a pipacs', amelyeket a piros szín, az elpirulás vagy az egészséges arcszín kifejezésére használnak. A piros lehet a bosszú színe, *вържи си червено на пръста* 'köss pirosat az ujjadra', azaz emlékezz, hogy megbosszulom neked a tettedet. Lehet az egészség színe, *червенеет ми се гребена* 'piroslik

a taréjom', amikor nagyon jól vagyok, egészséges vagyok. *Хванала ми е червената болест* 'elkapta a piros betegség' azok szenvednek piros betegségtől, akik csak megjártsszák a betegget.

Piros színnel fejezik ki a bolgárok a haszontalan dolgot, amely nem vész el. A kifejezésekben három különböző pénz-fajta jelenik meg, középkori ezüst pénz az *аспра*, régi török réz aprópénz a *мангър*, valamint egy román rézpénz a *бан*. *Червена аспра загиба ли* 'piros pénz elvesz-e'; *червена аспра не загиба* 'piros pénz nem vész el'; *червен мангър не се губи* és a *червен бан не се губи* mindkét esetben 'piros pénz nem vesz el' jelentésben, amely megegyezik a magyar *rossz pénz nem vész el* mondással.

4 KÉK

A magyar és bolgár frazeológiában a következő azonos frazémákat találtuk kék színnel. A kékvérű szó több európai nyelvben is megtalálható, így a bolgárban is: *синя кръв*, ugyanis tükörfordításai a spanyol *sangre azul* kifejezésnek. A származásukra büszke kasztíliai nemesi családok terjesztették el, hogy az ő ereikben folyó vér kékebb, mint a móroké vagy a zsidóké. Innen ered, hogy az előkelő származású személyre a magyarban azt mondjuk: *kék vér folyik az ereiben*.

Az ENSZ békefenntartóit kék páncélsisakjuk színe miatt a mind a két nyelvben *kéksisakosnak* nevezik: *синя каска*. A magyar nyelvben is előfordul ez a megnevezés, ám használata ritka, gyakoribb az ENSZ katona megnevezés. Mindkét nyelvben *Kék bolygónak* (*Синята планета*) nevezik a Földet. Egy másik égitesthez, a Holdhoz is kapcsolódik a kék szín, ám nem a színe miatt. A *Kék Hold* (*Синя Луна*) nem égi jelenség, hanem naptári, a hónap második teliholdját nevezik így.

A kék a politikai szaknyelvben is megtalálható, mindkét országban a Szabad Demokraták Szövetségének hivatalos színe. Egy orvosi szakkifejezés a következő példa: *a kéknyelv betegség* (*син език*), amely a kérődző házi állatok vírusos megbetegedését jelöli.

A magyar nyelvben a kék szín megkékül formában több frazémában is előfordul: *Úgy megüt valakit, hogy körülötte még a levegő is megkékül.* Gyakran a fizikai erővel való fenyegetés kifejezéseként is használják: *Úgy megütlek, hogy körülöttem még a levegő is megkékül!* A *kékre verték* frazéma röviden és tömören összegzi, ha valakit jól megverték. A veréshez kapcsolódóan egy másik szín, a vörös is megjelenik a *felruházták a hátát hupikékkal és jadvörössel* vagy a *szabtak neki kék nadrágra vörös foltot,* illetve a *veres nadrágra kék foltot varrtak* kifejezésekben.

A szem színe is lehet kék: *ibolyakék szemű,* így nevezik az ártatlan, romlatlan lányokat vagy nőket. Egy másik kifejezésben sokkal több részlet bújik meg, amint azt a következő példában is olvashatjuk: *Kék szem úri szem, sárga szem macskaszem, fekete szem cigányszem.*

A jómódú paraszt kék posztóban járt, innen ered a *kékbeli ember.* Így nevezik néhol a parasztok a kaputos embert (aki hosszú, idegen szabású felöltőt visel, és akinek a kezét csak a tinta piszkította be).

A *kékharisnya* eredete a 19. század közepére tehető, amikor Elizabeth Montagu néhány más nővel összefogva irodalmi kört alapított. Nagy lépést jelentett ez akkoriban, hiszen nem számított elfogadottnak, hogy a nők szellemi munkát igénylő tevékenységeket végeznek. A hölgyek szorgalmasan olvastak, sőt gyakran láttak vendégül tudósokat és művészeket is.

Kék színnel jelölik a diplomáciai okmányok azon gyűjteményét, amelyet egy kormány ad ki álláspontjának, eljárásának igazolására: *kék könyv* (vagy előfordul *fehér könyv* alakban is).

Kék színnel a következő hasonlatot használjuk, ha valaki nagyon fázik, azaz *kék, mint a szilva,* például a hidegtől.

A kék színtől elválaszthatatlan 'verés' jelentés a bolgárban is megjelenik: *ставам син дреб* 'kék fésűskóc lesz', ám a jelentés bővül, mert nemcsak verés, hanem nevetés is okozhatja az elkékülést.

A kék színnel kapcsolatban a bolgárban egyetlen olyan kifejezés található, amelynek nincs magyar megfelelője: *синьо зопушо* 'kék üzemanyag', ami a földgázra vonatkozik.

5 ZÖLD

A zöld szín a magyar és bolgár frazémákban közel háromszor gyakrabban fordul elő, mint a kék szín. A többi színtől eltérően azonban a zöld szín használatában alig fedezhető fel közös jelentés és használat. Zöld szín kapcsolódik a magyar és bolgár nyelvben is a *zöld utat ad* és a *давам зелена улица* 'zöld utat ad' frazémához: teljes szabadságot engedélyez valaminek a megtételére. A frazéma ige nélkül is előfordul a bolgárban két jelentéssel: *зелена улица* 'zöld utca' 1. 'lehetőséget biztosít valaminek a megtételére az akadályok elhárításával'; 2. 'lehetősége van szabadon véghez vinni valamit'. A magyarban az, aki szabadon cselekedhet, *zöld utat kap*. Szorosan kapcsolódik ehhez a jelentéshez a *давам зелена светлина* 'zöld fényt ad' kifejezés is 'engedélyez valamit' jelentésben.

A másik közös frazéma a *zöldasztal*, azaz a tárgyalóasztal. Amennyiben valamiről tárgyalás útján döntenek vagy határoznak, mondhatjuk, hogy *zöldasztal mellett dönt* vagy *határoz*. A bolgárban a *поставям на зелена маса* 'zöld asztalra helyez' alak fordul elő főként nemzetközi tárgyalásokra utalva. Ige nélkül: *zöldasztal mellett* és *на зелена маса* 'zöld asztalon' ami annyit tesz, hogy 'hivatalos, tárgyalásos formában'. Aki *zöldasztalhoz ül*, az pedig 'hivatalt kap'.

A zöld színhez elsősorban az 'éretlenség' jelentés párosul a magyarban. Ha valaki ostobaságokat beszél, akkor a *sok zöldet összehord* vagy a *zöldeket beszél* kifejezéseket mondjuk rá. Előfordul tagadó felszólításban is: *Ne beszélj oly zöldeket!*

A *zöld ág* gyakori komponense a magyar frazémáknak az eredmény, a siker szimbólumaként. A kifejezések állító vagy tagadó alakban fordulnak elő. Ha valaki elboldogul egy dologgal, ha nehéz helyzetet sikeresen megold, ha megállapodásra jut vagy eredményt ér el, akkor *zöld ágra jut*, esetleg *zöld ágra vergődik*. De ha nem, akkor tagadó alak: *nem tud zöld ágra vergődni*.

Ha valaki rosszul van, beteg(nek látszik), mondhatjuk, hogy *szép zöld*. Használhatjuk az *olyan sápadt, mint a (zöld) béka* hasonlatot, ha nagyon sápadt.

A féltékenységet *zöld szemű* szörnyként vagy *zöld szemű szörnyeteg*ként is ismerjük. Ha nincs semmi különbség két dolog vagy jelenség között, azaz megegyeznek, azt mondjuk: *ugyanaz zöldben*. Ha valaki elveszíti türelmét, és dühbe jön, annak *zöld karikát hány a szeme*.

Amennyiben olyasmit mondok, amit még más nem hallott, úgy vezetem be: *mesét mondok a zöld disznóról*.

A jellegzetes budapesti utcai illemhelyeket tréfásan *zöld villamosnak* is nevezték. A *zöldmezős beruházás* az új (ipari) létesítmények építésével járó, főként jelentős beruházás megnevezése.

A másé legtöbbször szebbnek, jobbnak tűnik, mint a magunké, vagyis *a szomszéd füje/rétje/kertje mindig zöldebb*.

A zöld szín a földműveléshez is kapcsolódik. Ha valaki rosszul szánt, az *zöldre feketít*. Végül pedig egy népi megfigyelésen alapuló bölcsesség: *Fehér karácsony, zöld húsvét*.

A bolgár nyelvben is sok olyan frazémát találunk, amelynek nincs magyar megfelelője. Az első ilyen kifejezés esetében felfedezhető némi közös vonás. Mind a két nyelvben a zöld szín utal az éretlen, buta, tapasztalatlan emberre. De a frazémák szerkezete annyira különbözik, hogy külön mutatjuk be őket. Akinek még nem jött meg az esze, az *зелен откинат*, vagyis 'zölden letépett, leszedett'. A tapasztalatlan és éretlen emberre az *още съм зелен* 'még zöld' vagy a *млад и зелен* 'fiatal és zöld' kifejezés illik. A zöld szín jelentése a butasággal is bővül: *тиквата ми е зелена* 'zöld a tök(fejem)'. A tök a fejre utal, a zöld szín a butaságra. Ha a bolgár valamit elsiet, és idő előtt végez el, csak annyit mond: *на зелено* 'zölden'. A kifejezés gyakran egészül ki igével. Az *изяждам на зелено* 'zölden eszi meg' kifejezés jelentése, hogy valamit ideje előtt elfogyaszt. Az 'idő előtt' jelentés egy újabb frazémában is megjelenik: *обрах си зелен бостаня* 'még zölden leszedi a dinnyét', vagyis előre elveri, elkölti a pénzét, de jelenti azt is, hogy elrontja a dolgait, és csak magát hibáztathatja ezért. A kifejezés zöld szín nélkül is használható, de akkor hiányzik az 'idő előtt' jelentés, mindössze csak 'elveri a pénzét'. Ha a bolgár ember olyan személytől kap tanácsot, akitől nem akar, de ha ez sze-

mély ráadásul még fiatal és tapasztalatlan is, akkor: *от зелена тиква семе не взимам* ‘zöld tökből magot nem nyer ki’. A zöld szín kapcsolódik a befejezetlen és a megvalósítatlan dolgokhoz is: *продавам на зелено* ‘zölden ad el’, amikor valamit befejezetlenül, idő előtt áruba bocsát.

A *да се хванем за зелено* ‘zöldbe fogódzik’ frazémát akkor használjuk, ha kilábalunk egy nehéz szituációból. Ez a frazéma kifejezi a bolgár ember azon vágyát, hogy érjen véget a kemény tél, és ébredessen a tavasz. A reményt szimbolizálja, hogy végre maga mögött tudhassa a nehézségeket, a bajokat. A kifejezés nagyon gyakran fordul elő életmódhoz kapcsolódó internetes oldalakon. A zöld színhez a zöld ételeket, fűszereket párosítják: csalán, spenót, sóska, fejes saláta stb. Arra ösztönzik az olvasót, hogy fogyassza őket bátran, mert egészségesek és vitamindúsak.

A bolgár népnyelv a saspáfrányt *зелената чума* ‘zöld pestisként’ ismeri. Ez a veszélyes gyomnövény a magas hegyekben található legelőkön és mezőkön bukkan fel, és mérgező az állatok számára.

A következő jelentés a ‘dühbe jön, elveszíti a türelmét, indulatossá válik’. Ha valaki nagyon erősen felbosszantja magát, akkor *позеленявам като гущер* ‘elzöldül, mint egy gyík’ vagy *позеленявам от яд* ‘elzöldül az indulattól’. Felszólítás és utasítás formájában, ha valaki bosszant: *недей ми присяда като зелена круша* ‘ne akadj a torkomon, mint egy zöld körte’.

A ‘zöld kaviár’ azokban a kifejezésekben fordul elő, amelyek arra utalnak, hogy valaki szemérmetlenül hazudik, megtevést, átver valakit: *правам за зелен хайвер* ‘zöld kaviárért küld’. A kifejezés egy bolgár népmeséhez kapcsolódik. A történetben egy nő, aki találkozni akar a szeretőjével, azon tanakodik, hogyan küldje el a férjét otthonról a lehető leghosszabb időre. Úgy tesz, mintha beteg lenne, és közli férjével, hogy az egyetlen gyógyír a bajára a zöld kaviár. A kifejezés ige nélkül is előfordul: *за зелен хайвер* ‘zöld kaviárért’, amelyet hazudás-kor vagy egy naiv ember átverésekor használunk.

6 SÁRGA

A sárga szín használata a piros színhez hasonlóan a sportterminológiában mutat közös vonásokat. A *sárga lapot ad/mutat fel* és a *показвам жълт картон* kifejezéseket mind a sportban, mind a hétköznapi életben figyelmeztetéskor használjuk. A fehér embereket Ázsia részéről állítólag fenyegető veszedelem a *sárga veszedelem* vagy *жълта пача* ‘sárga faj’.

A magyarban a sárga színt a sápadtsággal azonosítjuk a *sárga, mint a viasz*; *sárga, mint a kikerics* hasonlatokban, amelyeknek jelentése sápadt, beteges színű. Ehhez kapcsolódik az irigység, amely egyes elképzelések szerint megbetegít minket, így lett az irigység színe a sárga, amely igen sok alakban jelenik meg a frazeológiában: *sárga irigység*; *rág az [a sárga] irigység*; *sárga [lesz] az irigységtől*; *megesz/emészt az [a sárga] irigység*.

A sárga szín jelenik meg a részegség meghatározásában a *sárga földig leissza magát*; valamint a valakit megszidni jelentésben is: a *sárga földig lehord/leszid*.

A bolgár nyelvben a sárga színt tartalmazó hasonlatok jelentése változatos. Egyfelől jelenti, hogy sárga: *жълт като лимон* ‘sárga, mint a citrom’, másrészt sárga színnel a piros színt határozzák meg: *жълт като керемида във вода* ‘sárga, mint a cserép a vízben’; *пожълтял като диня* ‘megsárgult, mint a dinnye’; *хванала ме е керемидената жълтеница* ‘elkapott a cserép sárgaság’. A bolgár váltópénz a sztotinka sárga színű, valamit olcsón megvenni, valamihez olcsón hozzájutni a *за жълти стотинки* ‘sárga fillérekért/sztotinkákért’ kifejezésben fordul elő. Ha nagy öröm ér, azt mondja a bolgár *има жълто на гаиците* ‘sárga van a gatyámon’; *имам жълто на гъза* ‘sárga van a fenekemen’; *правям жълто на гаиците* ‘besárgítom a nadrágom’; *ожълтих гаиците* ‘besárgítottam a nadrágom’.

A fiatalság, tapasztalatlanság színe is lehet a sárga *имам жълто около устата си* ‘sárga van a szám szélén’ vagy *жълто около устата* ‘sárgával a szája szélén’.

7 SZÜRKE

A szürke szín a fehér és fekete szín keveréke, egy viszonylag semleges árnyalat, amelyről legtöbbszörnek egy ködös, esős őszi nap jut az eszünkbe. A frazeológiában az élet élmény nélküli, egyhangú, egyforma, hosszabb-rövidebb szakaszait jellemezzük szürkével: *szürke hétköznapi* vagy *cuoo eaeennee*. Adócsalás céljából nem legálisan üzött üzleti tevékenység a *szürkegazdaság* és *cuoa uconoμuka*. A bolgár nyelvben a *cuou nponaebou* ‘szürke eladás’ kifejezés is megtalálható az adót nem befizető adás-vétel megvalósítására. Az emberi agy neve is ehhez a színhez kapcsolódik, *szürkeállomány*, valamint *cuoou beuecmoo*.

A színnek hiányát is színnel fejezzük ki, a színtelenség nem más, mint szürke. A jelentéktelen átlagembert a szürke szín és egy kistestű állat neve fejezi ki: *szürke kisegér* vagy *szürke veréb*. Az eseményeket, a döntések előkészítését a háttérből irányító tanácsadó is némileg láthatatlan, ő a *szürke eminenciás*.

A bolgárban a kitartó emberhez kapcsolódik a szürke szín, aki oly régóta végzi elszántan dolgát, hogy állán a szakáll megöszült, feje és tekintete megvadult: *opada cuoou, eaoa ouoou* ‘szakáll szürke, fej vad’.

A statisztikai adatokat tekintve a korpusz több mint 420 frazémát tartalmaz. A fekete szín 70 magyar és 40 bolgár, a fehér szín 50 magyar és 75 bolgár frazémában fordul elő. A piros 15 magyar és 25 bolgár, a vörös 23 magyar mondás eleme. Nagy a különbség a kék és a zöld színt tartalmazó frazémák száma között. Míg 25 magyar és 25 bolgár kifejezésben szerepel a zöld szín, addig mindössze 8 magyar és 7 bolgár frazémában található meg a kék. A sárga szín mind a két nyelvben 20 kifejezésben, a szürke mind a két nyelvben 7 kifejezésben fordul elő.

A fekete szín mind a két nyelvben gyakran fordul elő hasonlatokban a mélyfekete, nagyon fekete szín kifejezésére. Főként negatív jelentés kapcsolódik hozzá, mint az érdekte-

lenség, bűn, házasságtörés. A bolgár nyelvben is negatív érzelmek kifejezésére használják, halál, gyász, boldogtalanság, szomorúság, szenvedés.

A fehér szín nemzetközi szimbólumok és sajátos földrajzi jelenségek kísérelője. A fehér szín kifejezésére mindkét nyelv hasonlatokat használ. A fehér szín kapcsolható az ideális férjjelölthöz, nehéz helyzetekhez, mentegetőzéshez, vulgárisan a másnapossághoz. A bolgár nyelvben egyaránt kifejezi a születést és a halált. Jelenti az életet, a fényt, a nappalt, a szerencsés életet.

Hasonlatoknak piros és vörös színek is részét képezik. A sport terminológiában, a politikai terminológiában is megtalálhatók. A piros és vörös szín fejezi ki a butaságot, az indulatot. A piros színt tartalmazó frazémák a bolgárban a boszút, az egészséget, de a szimulálást is jelentik. Hasonlatokkal az egészséges piros arcszínt írják körül.

A magyar és a bolgár nyelvben a kék színhez a verés (*megkékül*), a fizikai erővel történő fenyegetés, az arisztokratikus származás kötődik. A magyar nyelvben a diplomácia és a fázás is megjelenik, míg a bolgárban nincs olyan kék színt tartalmazó frazéma, amelynek ne lenne magyar megfelelője.

A zöld szín esetében ez nem ennyire egységes. A zöld színhez társul az éretlenség, a tapasztalatlanság, a düh vagy az indulat. A bolgár ember *elzöldül*, ha dühbe jön, a magyar viszont akkor, ha beteg vagy sápadt. A magyarban a féltékenységet és a boldogulást is ezzel a színnel fejezik ki. A bolgárban ugyanakkor a zöld a hazugság, az átverés és a megtevésztés színe.

A sárga szín a sportterminológia része, a magyarban az irigység és a sápadtság színe, a bolgárban sárga szín használatával fejezik ki a piros színt hasonlatokban, a sárga boldogság, nagy öröm, valamint a fiatalság és tapasztalatlanság színe.

A szürke szín a színek hiányának kifejezése, a színtelenség szimbóluma. Hiszen színek nélkül az élet is szürke volna.

IRODALOM

- BAŃCZEROWSKI Janusz, 2007: Nemzeti sztereotípiák a magyar és a lengyel közmondásokban és frazeológiai kapcsolatokban. *Magyar Nyelvőr*, № 1: 74–78.
- BERLIN Brent – PAUL Kay, 1969: *Basic color terms: Their universality and variation*. Berkeley: University of California Press, CA.
- DZIEWOŃSKA-KISS Dorota, 2010: Állatnevek és állati testrészek a lengyel és magyar nyelvi minősítésben. *Világkép a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- MENYHÁRT Krisztina, 2017: Zöldségeket beszél: a zöldségek a magyar és a bolgár frazeológiában. *Köszöntő kötet a 80 éves Nyomárkay István akadémikus tiszteletére*. Budapest: ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet, 51–60.
- НЕДКОВА Емилия, 2003: За опозицията бял/черен в българската фразеология (лингвокултурологичен аспект). Българска електонна лингвистична библиотека „Стефан Гърдев”. http://georgesg.info/belb/personal/nedkova/statia_7.htm. Utolsó megtekintés. 2017. szeptember 2.
- TÓTH-CZIFRA Erzsébet – BENCZES Réka, 2016: Piros és vörös színneveink korpuszalapú kognitív vizsgálata. *Magyar Nyelvőr*, 140: 52–71.
- URKOM Aleksander, 2013: Primena frazeologizama s komponentom voda u srpskom i mađarskom jeziku, s posebnim osvrtom na upotrebu u manjinskom okruženju. *ВОДА в славянској фразеологији и паремологији 1-2./ A víz a szláv frazeológiában és paremiológiában*. Budapest: Tinta Kiadó, 657–663.

FELHASZNÁLT SZÓTÁRAK

- BÁRDOSI Vilmos, (főszerk.) 2003: *Magyar szólástár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

- O. NAGY Gábor, 1976: *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- T. LITOVKINA Anna, 2005: *Magyar Közmondástár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
<http://mek.oszk.hu/09100/09112/html/index.html>
- DUGONICS András, 1820: *Magyar példabeszédek és jeles mondások*. Szeged.
- ERDÉLYI János, 1851: *Magyar közmondások könyve*. Pest.
- MARGALITS Ede, 1896: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Budapest.
- SIRISAKA Andor, 1891: *Magyar közmondások könyve*. Pécs.
- Български национален корпус. <http://dcl.bas.bg/bulnc/>
- НИЧЕВА Кети – СПАСОВА-МИХАЙЛОВА, Сийка – ЧОЛАКОВА, Кристалина, 1974: *Фразеологичен речник на българския език*. Том първи А–Н. София: БАН.
- –, 1975: *Фразеологичен речник на българския език*. Том втори О–Я. София: БАН.
- НИЧЕВА Кети, 1993: *Нов фразеологичен речник на българския език*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.